

Het "Hoger Beginsel" en St. Jan de Evangelist

Bij het Winter St. Jan gedenken we Johannes de Evangelist. Wie was Johannes de Evangelist? Hij trachtte zijn medemens deelgenoot te maken van zijn ervaring door het oproepen tot persoonlijke doorleving van een mysterie. Enkele weken geleden spraken we in onze wpl. over de vraag welke voorstelling elke br. had bij "een Hoger Beginsel" of "De Opperbouwheer des Heelals". Deze vraag werd in verband gebracht met de Beginselverklaring van de Orde. Tijdens deze comparitie kwamen een aantal interessante gedachten naar voren. Praktisch unaniem werd het traditionele Godsbeeld als achterhaald getypeerd.

Als rode draad uit de gesprekken bleef bij mij de indruk achter dat niemand een concrete typering van God kon geven, omdat wij ons te klein voelen om daar een beeld van te krijgen. Als er dan wel een beeld zou zijn dan kunnen we dit misschien herkennen in de natuur om ons heen, met inbegrip van het onmetelijke heelal inclusief de raadselachtige "zwarte gaten", die de moderne wetenschap probeert in kaart te brengen. Het onlangs gepresenteerde Tv-college van Robbert Dijkgraaf was daarvan een sprekende illustratie.

Vanmiddag zal ik het algemene beeld dat uit de twee afzonderlijke gespreksgroepen die avond naar voren kwam nader ingaan. Daarbij wil ik onderzoeken of er raakvlakken zijn te vinden in de filosofie. Die raakvlakken vond ik met name bij de filosoof Spinoza.

Baruch de Spinoza

Toen hij drieëntwintig jaar was, werd hij uit de joodse gemeenschap gezet omdat hij zich niet aan de traditionele wetten en regels wilde houden. Ook had Spinoza een te eigenzinnig, in de ogen van zijn tijdgenoten bijna 'ketters' godsbeeld. Tegenwoordig kijken we heel anders tegen Spinoza aan. Hij wordt beschouwd als één van de grootste Nederlandse filosofen aller tijden. Zijn werk is net zo'n grote prestatie als de schilderijen van Rembrandt, Vermeer en Frans Hals en de literatuur van Vondel, Hooft en Huygens. Niet voor niets stond zijn portret op het vroegere biljet van 1000 gulden.

Spinoza werd geboren in Amsterdam als telg uit de Portugees-Joodse gemeenschap. Later verbleef hij in Rijnsburg, Voorburg en Den Haag. In deze

plaatsen schreef hij zijn filosofische werken en verdiende hij de kost met het slijpen van lenzen. Spinoza stierf op 21 februari 1677 in Den Haag. Juist omdat we Spinoza tegenwoordig zo'n grote filosoof vinden, is het interessant om hem hier tijdens het Winter St. Jan nader te beschouwen. Wat zijn de belangrijkste gedachten uit zijn werk? Uiteraard is dit niet de plaats om dit uitputtend te bespreken. Waarom werd hij in zijn eigen tijd niet goed begrepen?

Het perspectief van de eeuwigheid: Spinoza's Godsbeeld

Stel je eens voor dat je brein zó krachtig was, dat je alle oorzaken van alles kon kennen. Dat je alles wat nu gebeurt, vroeger gebeurde en in de toekomst zal gebeuren tegelijk kon bekijken. Als dat zou kunnen, was je alwetend en alziend tegelijk. Je keek met een blik van de eeuwigheid.

Spinoza meent dat de mens nooit tot zo'n omvattende blik in staat is, maar God wel. Het Opperwezen ziet en kent alles *sub specie aeternitatis*: vanuit het perspectief van de eeuwigheid. Binnen dit perspectief hangt alles met alles samen. Omdat je alles kent, bestaat er geen toeval meer. Alle oorzaak-gevolgrelaties worden één geheel of, zoals Spinoza het noemt, één substantie. Deze substantie is God zelf. Omdat God alles kent en met zijn blik omvat, zit Hij ook in alle dingen.

Daarom stelt Spinoza God gelijk aan de Natuur. Deze opvatting wordt pantheïsme genoemd, het geloof dat God overal aanwezig is. Met 'Natuur' bedoelt de filosoof namelijk het hele universum en niet alleen bomen en planten.

Descartes en Spinoza - Leraar en Leerling.

Spinoza was een leerling van René Descartes. Hij was in zijn tijd ook een dissident, wat bijvoorbeeld blijkt dat de rector magnificus van de Universiteit destijds Voetius hem de toegang tot de Universiteit ontzegde. Deze banvloek is pas enkele jaren geleden door de toenmalige rector magnificus Willem Hendrik Gispen in 2004 ingetrokken. Voetius was van professie theoloog en de ideeën van Descartes pasten niet in zijn theologische wereldbeeld.

De 360 jaar oude banvloek wegens 'gruwelijke ketterijen' tegen de filosoof Baruch de Spinoza van de Portugees-Joodse gemeenschap uit Amsterdam blijft van kracht. Dat bleek zondagavond 7 december jl. op het symposium in De Rode Hoed in Amsterdam, waar internationale experts en religieuze autoriteiten zich bogen over de vraag of die ban niet opgeheven kon worden. Het antwoord was negatief. Er is dus

een verrassende overeenkomst tussen leraar en leerling: beiden werden verketterd door hun dissidente ideeën. De Utrechtse faculteit Wijsbegeerte heeft inmiddels een Descartes instituut opgericht, waar onderzoekers uit de hele wereld een bijdrage leveren aan de studie van Descartes. Voor Spinoza is er recent vanuit de KNAW een Spinoza Centre for Neuroimaging geopend, een samenwerking tussen KNAW, de UvA en de VU van Amsterdam. De banvloek vanuit de Portugees-Joodse gemeenschap is echter nog niet opgeheven.

Ondanks deze overeenkomst tussen Descartes en Spinoza zijn er ook essentiële verschillen tussen beiden. Ik noem er twee. **Vershil 1** : Bestaat de mens uit één of twee substanties? Descartes zegt: De mens bestaat uit twee onderdelen: een lichaam en een geest. Deze onderdelen zijn van elkaar gescheiden. Spinoza: De mens vormt juist één geheel, waarin lichaam en geest samenvallen.

Dan is er **Vershil 2** : Descartes: Het lichaam is vergankelijk en bestaat in ruimte en tijd. De geest daarentegen is eeuwig en boven ruimte en tijd verheven! Spinoza: Maar hoe verklaart u dan de wisselwerking tussen lichaam en geest? Het lijkt wel alsof u ze helemaal uit elkaar wilt trekken. Descartes: In de hersenen hebben we een klier, de zogenaamde pijnappelklier. Deze zorgt ervoor dat de geest het lichaam aan kan sturen! Spinoza antwoordt: we moeten leren de wereld *sub specie aeternitatis* te bekijken. Dan hoeft u lichaam en geest niet meer te scheiden en zulke ad hoc theorie'tjes te verzinnen.

Deze twee denkers staan dus lijnrecht tegenover elkaar in hun denken over de mens. Descartes is een *dualist*. Hij gelooft dat de mens uit twee onderdelen of substanties bestaat, namelijk een lichaam en een geest. Spinoza is het met deze gedachtegang oneens. Als *monist* gelooft hij dat er maar één substantie is - God of de Natuur (God = De Natuur). Deze ene substantie heeft allemaal attributen, zoals materie en geest. Binnen God vallen de attributen samen, je kunt ze niet van elkaar scheiden. Daarom vond Spinoza het onzinnig om de mens op te delen in lichaam en geest. Lichaam en geest vormen vanuit een alomvattend perspectief één onscheidbaar geheel.

De Opperbouwheer des Heelals

We vieren vandaag het Winter St. Jan. Johannes de Evangelist getuigde van de grenzeloosheid van het Licht dat hij had gezien en waarin hij geloofde. Hij trachtte zijn medemens deelgenoot te maken van zijn ervaring door het oproepen tot persoonlijke doorleving van een mysterie. Dit mysterie welk kan leiden tot een visionair schouwen van dat Licht. Wat betekenen deze woorden? Dat we ons moeten bezinnen op de grootsheid van de Natuur. Ons verstand is te klein om dat tot op de bodem te doorgronden en misschien zal dit ook nooit lukken, zelfs niet als onze technologische middelen verder vervolmaakt zijn. Zal het ooit mogelijk zijn om langs empirische weg vast te stellen of er één of een oneindige reeks oerknallen zijn geweest en dat de materie waarvan het heelal is opgebouwd eeuwig is? Ons past daarbij bescheidenheid, omdat ook onze rationele middelen beperkt zijn, zonder daarbij te vervallen in pseudomystificaties, zoals "intelligent design" en obscurantisme.

Terug naar Johannes de Evangelist, wie was Johannes de Evangelist? Hij trachtte zijn medemens deelgenoot te maken van zijn ervaring door het oproepen tot persoonlijke doorleving van een mysterie. Dit mysterie mag worden gezien in de figuur van Christus, maar met evenzo veel recht kunnen bbr.: in dit mysterie het Hoger Beginsel herkennen in de hun omringende ontzagwekkende Natuur. Dit zou dan meer in overeenstemming zijn met de gedachten van Spinoza. Het mooie van onze werkwijze is dat eenieder de Weg Naar het Licht op eigen wijze mag interpreteren. Dat is een krachtidee dat we voor ogen moeten houden.

A.:M.: ik hoop dat ik hiermee aan uw opdracht heb voldaan.